

JANCSÓ ELEMÉR HALÁLÁRA

Lehetnek higgadt és tárgyilagos, még most, a legfrissebb gyász pillanatában is, hiszen a tárgyilagosság volt a hivatása és az életformája. Irodalomtörténész volt, aki bármennyire meg tudott rendülni hajdanvolt életek szenvedéseiben, fájó küzdelmeiben, tudta azt is, hogy a szenvedések és küzdelmek csak filológiai adalékok a műhöz, s hogy minden, ami egy alkotó életben személyes, hússal-vérrel mulandó, csak lépcsőfok az elmúlhatatlan, a művészilemi teljesítmény felé. Alkotó élet volt az övé is, tehát alárendelt, a személyes sorsnál és vágyaknál magasabbrendű célokra alárendelt élet, s vigasztalóan igazságos akkor lennének, ha csitítva minden megrendülést, bizonygatnák: csak testi valójával végzett az értelmetlen halál, de munkássága, mely életének értelmét adott, elmúlást cáfoló eredményként él tovább, munkára intve a megmaradtakat.

Tudom, így igaz — az igazság mégsem vigasztal. Mert hiába, hogy a magyar jakobinizmus kutatóinak újra és újra le kell majd írniuk nevét; hogy Kazinczy életművének értelmezésében ezután is szót kérnek két évtized kutatómunkájával leszűrt véleményei; hogy az erdélyi felvilágosodás történetének ismeretéhez az ő tanulmányai is teremtetek alapokat. Hiába, hogy cikkeinek, tanulmányainak száma sok százra tehető, s hogy százak tolongának koporsója körül, ha minden tanítványa eljönne leróni kegyeletét — e csalóka mértékkel csak az utókor mérheti életét. Mi, akik közvetlen közelből ismertük, tudjuk, hogy a tudós több, mint kéziratainak összege, s a tanár, mint az órák ezrei, amelyeknek tudását másokkal megosztotta. Több azzal, ami egyszeri és megismételhetetlen: embervoltával.

Nem volt „nagy ember”: jó ember volt. Jó-sága nem érzelmes szólam volt, hanem szakmai tulajdonság. Ha munka közben olyan problémába botlottunk, amelyben segíthett, mindig számíthattunk egy feketével megtöltött figyelmére. Türelem volt mindenkihez, s nemcsak úgy, hogy órákat áldozott rá idejéből. Úgy is, hogy sohasem tukmálta másokra véleményét, s ha vitatkozott, szívesebben bízta érvekre igazát, mint indulatokra. Csaknem három éve, hogy terjedelmes tanulmányban állt ki Ady emléke mellett, báványdóntó ifjonti szenvedélyekkel szemben. De vitapartnereire nem volt elféltő szava; „biztos, hogy nem akarnak rosszat”, mondta, mintegy elutasítva magától az elfogultság mérgét.

Szakmájában volt, a maga csendes módján patrióta. Szerettem, amikor fiatal éveinek Párizsról beszélt, kedves hiúsággal emlegette, hogy még nemrégiben is többet tudott nevezetességeiről, mint a turistacsoportjukat kísérő hivatalos idegenvezető. De dolgozószobájának két könyvszekrény határolta pihenő-sarkában a falon Kolozsvár miniatűr múzeuma gyűlt össze; a város első térképe, Gy. Szabó Béla met-

szete a Farkas utcai templomról, a város emlékeit egyetlen látképpé stilizáló Fuhrmann-plakett, grafikák, fényképek a város már múltba tűnt látképeivel. Jelképeként annak, hogy a nagyvilág csak akkor lesz élményadó öröm, ha van hová hazatérnie az utazónak. Ez az otthonhoz tartozás jellemezte tudományos témaválasztását is: Bölöni Farkas Sándor, Döbrentei Gábor, Aranka György, a kolozsvári színház története foglalkoztatta legtöbbször. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek csukogyan nevelő eszménye volt a két háború közötti évtizedek európaiság-gondolata, de amely magától értetődően mondott le a nagy és világszerte divatos témákról a csak rábizott feladatok parancsára.

Így, „szakmai formában” volt gyarló ember is. Tudtuk, betegsége első jelentkezése óta félt a haláltól. Félt nyilván úgy is, mint bárki más, álmátlan éjszakák veritékéiben, riadva egy-egy kihagyó szívdobbanástól. De ha beszélt félelméről, a befejezetlen — és tudta: már befejezhetetlen — témák fájdalomról beszélt, idegeiben sajgatóva az „ars longa, vita brevis” könyörtelen igazát. Jegyzetei, gyűjteményei, kiadatlan anyagai most igazolják félelmét, hiába volt az utolsó napjaiig végzett, kicsit talán narkotikumnak is szánt munka.

Négy héttel ezelőtt beszéltem vele utoljára. Egyik szerkesztőségben, ahová Kemény Jánosról szóló nekrológját hozta. „Dolgozott, az utolsó hetekig”, mondta. „S nem tudtuk, hogy valójában már régóta haldoklik. Nem rettenetes?” S tanácstalanul nézett, mint a tisztalelkű ember, aki váratlanul nyomára jött valami szörnyű igazságtalanságnak.

LÁNG GUSZTÁV

A könyvek, a verskötetek dömpingjében érdemes megállnunk egy frissiben Budapest-ről érkezett verseskötetnél. *Együtt álmodunk* a címe, Marin Sorescu válogatott verseit tartalmazza, s az Európa Könyvkiadó Vas István szerkesztette modern világlíra-sorozatában látott napvilágot. A Kner Nyomdában készült, s ez messziről meglátszik rajta: elegáns, egyszerűségében nagyvonalú könyvborító, szellős, szép tükör, gyönyörű betűk — első osztályú papíron. Megtiszteltetés a szerzőnek, akit ilyen különöségeikkel is megbecsülnek. A romániai magyar verskedvelő öröme pedig annál nagyobb, mert ez a megtiszteltetés egy fiatal román költőnek szól — ám nem tekinthető protokollárisnak. A költő ugyanis mondhatni még pályája elején áll (1964-ben jelent meg az első kötet), tehát nem „nagy név”; de nagy név, ha a mai román líra összefüggésében nézzük, sőt — kockáztassuk meg a kijelentést — legjobb európai kortársai mellett sem kell szégyenkeznie. Ünnepe tehát egy ilyen kiadvány, amely azt tiszteli meg, aki valóban megérdemli — s ezzel az ünnepléssel nem várja meg, míg az illető alkotó betölti életét 50. 60. vagy 70. évét, és akkor biggyeszi a neve mellé, becsapva az otthoni olvasót, a „tehetséges fiatal” jelzőt.

Nem tudom, mennyi a része e kötet létrejöttében a fordítóknak, Szemlér Ferencnek, mindenesetre az *Együtt álmodunk*-kal Szemlér visszatér ifjúsága éveibe, korabeli világlírai felfedezéseibe (mint amilyen érdemleges felfedezések voltak annak idején angol tolmácsolásai). Persze Sorescut már nem kellett felfedezni, legjobb műfordítóink versenyeznek érte (minthogy teljes névsort nem tudok adni, csupán a Kányádi Sándor nevét említem), sőt a Balogh József szorgalmából-operativitásából önálló magyar nyelvű kötet is volt. Mégis szép, nemes ez a Szemlér-vállalkozás, hogy tízegyhéttől évvel az Argezi-kötet (*Telehold*) után a mai modern román költészet magyarműtűmunkáinak ígérkező lírikusát szó-

laltalja meg, önálló verseskötetben (e klasszikusokkal indult sorba tartozik a korábbi Vasile Alecsandri- és a Macedonski-válogatás).

Szemlér választása teljességgel indokolt: Sorescu nemcsak tehetséges, de rendkívül rokonszenves alakja is a kortárs román irodalomnak — s ezt a rokonszenvet versei mellett drámáival és cikkeivel, esszéivel is kiérdemelte. Verseinek, drámáinak, esszéinek esztétikumával — és a bennük érvényesülő etikummal. Egy új látásmód következetes képviselője ő, a legmaibb, a legkoraszertűbb látásmódé. Mert nem egy kifejezőmódról, stílusméről — életstílusról, magatartásról van szó. Ahogy a *Szembekötödsdi* című vers utolsó szakasza írja:

Lírai tanulmányok

Ne is rejtőzz tovább,
Mondták nekem a dolgok
És az érzések valamennyien,
Amikor kendővel akartam
Bekötöni a szemük.

Sorescu leveszi ezt a kendőt, s azzal a felszabadult természetességgel köszönti a reggelt,

Mint a bentlakók mosdójában,
Ha a fiúk szája vett vízzel
Fröcskölök egymást.

Olykor betykén kamaszos ez a hang, máskor illúziórombolón objektív vagy pedig szarkasztikus. Valójában azonban egy felnőtte vált nemzedék hangja, amely nemzedék túljutott már a felnőtt-rang öröme, megízlelte a buktatókat is („Hiszen szörnyen felnőttek vagyunk mi már”), s a tárgyak, jelenségek tényszerű, pontos vizsgálatán túl önmagát is tárgyilagosan akarja és tudja nézni. Olyan kitűnő versek tanúskodnak Sorescu kötetében emellett, mint az *ajtó alatt* vagy a *Kicsoda*. Ám ezt a könyörtelen igazmondást, il-

lúziórombolást, „deheroizálást” sem heroizálja; a legszebb példára erre a *Don Quijote ifjúsága* című 1968-as kötetének *Ajándék* című verse, amely a világ megsemmisítéséhez veze-

tő erkölcsi maximalizmus megfontolkozató példázata. A másik véletlen a szejki magatartás áll; és bármennyire vulgárisan-kamaszosnak tűnjék a visszatérő szejki replika, végül soron ebben is határozott, rokonszenves életfilozófia nyilatkozik meg:

A halál minden kérdésére
Svejk a következő felelte:
— Csókold meg a fenekemet!

Ez Marin Sorescu, a gondolkodó költő, aki az úgynevezett „nagy kérdéseket” éppúgy valóságközelből itéli meg, mint a hétköznapi kis szélhámoságait s a látványos gesztusokat, pózokat. „Tanulmányai” bizonyára az új román költészet (és dráma) maradandó értékű rétegét gyarapítják — érthető hát és örvendetes műfordítóink buzgalma, versengése. Ebből a versengésből születnek az eredetivel egyenértékű vagy azt közelítő, magyarul is maradéktalanul élvezhető Sorescu-verseink.

KÁNTOR LAJOS

Hérakleitosz a filozófus, Hermodoros barátja

Ósi mondák szerint Hérakleitosz valamilyen vizes betegségben halt meg, és inkább saját gyógymódja okozta pusztulását, mint maga a betegség. A vizes bajt ugyanis száraz kezeléssel akarván szüntetni, trágával borította be magát, s amikor ez a furcsa pólya csontkeményre száradt, akkor a magateltetlen filozófust elvadult kutyák marcangolták szét.

Egyesek úgy vélik, hogy az Epheszoszi saját püposkodásának áldozata volt: versenyei kelt az istenekkel, s könyörgés helyett saját bölcsességével kívánta kiütni. Ezek a vélemények azonban nyilván csak vulgáris elmék torzszüleményei; Hérakleitosz ugyanis maga mondotta: isten a Nap, isten a Víz, isten a Természet, és gyógymódjában hű volt saját maga választotta isteneihez. Dehogyan püposkodott: inkább aláztos volt, aláztossága okozta halálát. „Az istenek, úgy tűnik — mondja Xenopulosz —, titokban fölülök az aláztosoknak.”

Am az is köztudott dolog, hogy Hérakleitosz a polisz közösségehez sem talált utat, és arisztokratikus kivülállással ingerelte a középszerűségét ünneplő városi vezetést. Nyilván rájuk értette azt, hogy „nem tudnak se hallgatni, se beszélni.” Ez a szelídnek tetsző megállapítás majdhogynem a legfilozofikusabb szidalom az írásban is fennmaradt szó történetében. A kétszeres tagadás Hérakleitosznál a semmivé levést jelenti: pozitív filozófiájában minden a létrejövését, a születést szolgálja; a kétszeres tagadás esetében a folyó visszafelé folyik, vagyis megsemmisül, ahogy semmivé lesz az, aki sem beszélni, de hallgatni sem tud.

„A változó állandó” — mondotta, és valószínűleg ebben a megállapításban kell keresnünk filozófiájának, vagy a pontosabban akarunk fogalmazni, akkor filozófiai hitének tömör és változásában is állandó megfogalmazását. A ragyással tobzó üledettséggel szemben a világot, ezt a jelenvalóságot a maga áttetsző mélységében látta. Ma persze már nem tudhatjuk, hogyan jutott e tudás birtokába; lehet, gyakran sétált a fák között, és ha valaki, mint ő, felfedezi a dolgok bölcsességét, többet tudhat majd a világról, mint a sokat tudók.

Hérakleitosz a harmóniát kereste, s a fákat, a köveket, a gyökereket nézve juthatott tudása birtokába; minden fa maga a harmónia; élete, korhadása, halála, a belőle fakadó új hajtás — maga a harmónia. Az egyik fa nem téveszthető össze a másikkal, mert ő az Egy, a csak önmagát magyarázó Egy: „Nem énám, hanem az ész szavára hallgatva böles dolog abban megegyezni, hogy minden — egy.”

A filozófus tudta: az Egy az, ami a harmónia, az egy maga a teljesség. Egy fa, egy erdő, egy Világ. Ebben van az ész le-

* A külön könyvészeti jelzés nélkül idézőjelbe tett szövegek Hérakleitosz-törödékek, amelyeket itt-ott lényegtelen stiláris módosítással a görög gondolkodás kezdetei (Fordította és bevezetést írt dr. Sebestyén Károly, Franklin Társulat, Budapest, 1898) című kötet alapján idézünk.

hetősége: felismerni a látható mögött a harmóniát; „jobb a láthatatlan összhang a láthatónál”; jobb, ha a füledt, egymást körülburjánzó szavak elmosódo és hamis összhangja helyett a dolgokban rejli, a láthatatlan összhangot keresi. A fában, a kőben, a gyökben van egy látható, az életben magában megnyilvánuló összhang. E mögött is lenne valami?

Ha mindig ugyanabba a folyóba lépünk be, akkor ugyanaz a folyó évszakok és az időjárás szerint meleg vagy hideg vízzel lesz, tisztább vagy koszosabb, tarajosabb vagy simább felületű, egyenletes vagy gubbenős medrű folyó. S akkor a folyóról azt mondhatjuk, hogy jó vagy rossz folyó, kedves és szelid, vagy utálatos és vad, mindenfélét mondhatunk a folyóról, és akármit mondunk a folyóról, az igaz lesz, ha megfigyelésünk és annak konvencionális szökepe megfelel a folyó adott állapotának.

És ez az igazság, mint minden igazság, általános formák felé igyekszik. „Rút folyó” — mondjuk, és ebben az általános formában már hazugsággá vált az, ami kedden délután 4 óra 5 perckor igaz volt. És mindig kedden délután 4 óra 5 perc van. A rút, a rossz, sőt gonosz, a szép, a jó, sőt kedves folyó Egy folyó. Igazsága az egyben van, hogy ő a látszat mögött egy, éppen ez az egy folyó. Az is, ami most éppen, de az is, ami más. Így a filozófussal együtt az általánost nem egy meghatározott empirikus mozzanatban ragadjuk meg, hanem az empirikus mozzanatokon, tehát az empirikus mozzanatok összességén túl abban, ami az ő Egy volta; vagyis rejtett harmóniájában: „Ugyanabba a folyóba lépünk be s nem lépünk be, benne vagyunk és nem vagyunk.”

Kár szót vesztegetni ezekre az ismert dolgokra: ki ne tudná ma már az Egy filozófiai igazát. Ha rosszmájúak lennénk, akkor az ismételt Hérakleitoszsal igazolhatnók. S ha már elhárítottuk a rosszmájúság el sem hangzott vádját, akkor tényleg őt idézzük: „Bár a dolog ekként természetesen, mégse képesek fölfogni az emberek, sem mielőtt hallottak róla, sem miután hallották. Mert bárha minden ez elv szerint történik is, ők mégis folyton a tudatlanokhoz hasonlítanak: ha megannyiszor hallanak olyféle szavakat és tényeket, minőkről én itt beszélek...”

Kár szót vesztegetni ezekre az ismert dolgokra? A szavak szép csendesen a dolgok és a ráció közé állnak, és szekréciójukkal feloldják, szétmarják, kocsenyássá teszik a köveket, a folyót, a fákat, a Világot. Szavak a mély, a láthatatlan harmónia helyett egyfajta alkonyatosságot kölcsönöznek a világnak, s az emberek gyakran hiszik, hogy aki a szavakat ismeri, az a dolgokat ismeri. A szavakat pedig mindenki ismeri; és esténként már csak azért is fáradtan húzzuk magunkra a szellemi mamuszát, mert „Fárasztó dolog mindig ugyanabban az állapotban maradni”; a szavak tudását a dolgok tudásával azonosító hit állapotában.

Hérakleitosz nem volt fáradt; mérges volt. Haragudott az emberekre, mert nem voltak kíváncsiak a kövekre, a fákra és

a gyökökre. Tudták — hiszen mondták —, hogy a fa lombos, a kő kemény, a gyöknek törékeny farka van, tudták — hiszen mondták —, hogy a fa korhadat, a gyök zöld, a kő lapos. Örökké mindent tudtak, soha semmi sem lepte meg őket, ittassak voltak a szavaktól; nedves volt a lelkük. Hiába figyelmeztette, hiába korholta őket a filozófus („Ha a férfiu lerészegszik, éretlen gyermek vezet a tántorgót, azt sem tudja, hova megy, mert nedves a lelke”), a szavak orgájában hangját sem hallották meg.

Gyakran vívódott, önmagát mint nedves lelkűt vizsgálta, hogy tisztábban láthasson. Ha a kő, a folyó, a fa az, aminek látszik, akkor a nedvesség is az, aminek látszik: nedvesség. Ha minden azonos önmagával, akkor csak egy van, minden egy és mozdulatlan. Akkor igaz Plotinosz későbbi következtetése: „Ilyen tehát az isteneknek és az istenekhez hasonló boldog embereknek az élete: elszakadás minden itteni dologtól, és földi gyönyöröktől ment élet, menekülés az egyedüli egynek az egyedüli egyhez”, szemben a mindennapos nyüzsgés kedvelt örömeivel. Hiszen az emberek, a szabad epheszosziak tömege, „megszületik, aztán élni akar, részt venni minden élvezetből és még inkább a nyugalomból; aztán gyermekeket hagynak hátra, hogy ezek is ilyen sorsban részesüljenek”. Jobb hát az az „egyedüli egynek menekülése az egyedüli egyhez”?

Amikor önkéntes számkivetésében, az Artemisz-szentély körüli ligetekben bolyongott, világosan felismerte: a világot szemlélni és egyesíteni a látszatokkal — egy és ugyanaz a dolog. A szemlélődés: szemlélődés, vagyis az, ami a korhadat fa, a zöld gyök, a kemény kő; önmagával azonos állapot. Az emberek utólag gyakran biztosan tudják, hogy milyen a jövő; állapotokat tesznek egymás után, és már látják a múltat is. Ezért olyan elégedettek magukkal: mindent tudnak, s közben nem veszik észre, hogy „Aki soha alá nem merül, hogyan rejtőzhetne el előle?”

A rejtett összhangot megragadni: ebben van az ember sajátos esélye, ezzel különbözteti meg önmagát a fáktól, a kövektől és a gyököktől, ebben lesz több, mint a változásokat csak elszennedő lények és dolgok. Az ember a rejtett összhangot ragadja meg, mindig csak ezt teheti, múltjából az összhang mélyebb megragadásának esélye maradt rá, jövőjéből csak annyit van számára, amennyit ma megragadni képes. Hérakleitosz tudta: az összhang elvét kell megtalálni, azt, ami összekapcsolja a látszatra egymástól független dolgokat és állapotokat, az Egyetlen elvet kell megtalálni, amelyben a világ képes önmagára ismerni.

A dolgokat és állapotokat leíró szavak most elvesztették számára értelmüket; csak az ellentétes dolgokat és állapotokat egyesítő elv látomása maradt: a tűz. „Egy az egyedüli bölcsesség: fölfogni amaz értelmet, mellyel a mindenség minden időben kormányoztatik; mely nem akarja viselni, de viselheti Zeusz nevé.” Ahogy ezt Gomperz és az ő nyomán Sebestyén Károly értelmezi: a legnagyobb bölcsesség fölfogni a világot mozgató princípiumot, a tüzet. E tűz nem akarja Zeusz nevé viselni, mert egyáltalán nem egyéni; de viselhetné, mert éppen olyan hatalmas, mint Zeusz azok számára, akik benne látják az istenek és az emberek atyját.

Hérakleitosz látomásában egymásra talált mindaz, amit az emberek balgán szétválasztottak. „Ma este lakomára megyek” és „holnap este lakomára megyek” mondták ostobán, nem figyelték fel arra, hogy a két kijelentésben közös a lényeg, a

Drága jó csizma

A teremben csipősen terjengett a fertőtlenítő szaga. Ezt az orrfacsartól kölnit talán a sebészek pumpálják be egy gumicsövön, hogy a betegek állandóan érezzék, hová jutot-

A riadalomnak ebben a gomolyfellegében nem lehet hadonászni, mocorogni. Aki ébren van, az legfennebb csak pislog. Így feküdtek egymás mellett a bepólyált, összevarrt betegek, ezek a gézből szabott óriási rongybabák. Óvatosan szuszogtak és lelkesen örültek az életnek.

Ekkor megnyikordult az egyik ágy, egy borostás állú öregember kínosan felkényőzkölt, és elordította magát:

— Jajj!
Ez lehetett volna diadalkiállítás is, vagy vakmerő életjel.

A kórházban illik jajgatni. Így hozhatja az egyén a világ tudomására, hogy fájdalma van, ami hozzátartozik az élő mindenséghez. De az öreg oldalt fordult, és ismét elüvöltötte magát:

— Jajj!
Erre a terem lakói mérgebben pislogtak. Haragudtak az örege gyöngeségéért, szószátyárságáért. Úgy pislogtak rá, mint mi, ha valaki kétszer mutatkozik be egymás után, vagy egyfolytában azt mondja, hogy „Jó estét”.

A jajgató azonban mintha félreértette volna a terem csendjét, az emberiség sűrű pisllakolását. Szemmel láthatólag nem a fájdalom növekedett, hanem a keserűsége. Jajgatott, mint egy modern megváltó, aki megváltás közben megmondta magát, és csak azt akarja közölni a világgal, hogy kálváriajárása közepette nem kapja a betegpénzt.

Hangjában volt mégis valami földöntúli, a leláncolt görög félisten hangja zagyválódott össze egy közönséges beteg panaszával.

— Jajj! — üvöltött ismét. Aztán kiegészítette: — Jajj! Jajj, a csizmám!

Önfeledten rikkantott a meghökent tanácsalanságba.

— Jajj, az én drága, gyönyörű pár csizmám!

A betegek sűrűn pislogtak. Kinek a gyomra, kinek a feje, kinek a veséje fájt. Az öreg volt az egyetlen, akit szemmel láthatólag fájó lábával hozott be a mentő.

Egy sovány operált az epebetegek rosszindulatával halálán megkérdezte a jajgatót:

— És nagyon fáj a csizmája?

Az öreg, aki ordításai közepette rendszeresen félreértette a világot, hálásan tekintett a kérdezőre.

— Jajj — mondta boldogan —, úgy fáj, hogy ki se lehet mondani. A fejem, az is fáj, az oldalam, az is fáj, a hátam, az is fáj, a mindenem, az is fáj. De az semmi a csizmámhoz képest!

Egyes betegek erre a kijelentésre igyekeztek arrafelé nézni, kíváncsian és irigykedve.

— Jajj — mondta a jajgató —, azt hiszem, az történt, hogy megoperálták a csizmámot. — És magyarázta: — Valószínűleg az orvos ment neki, késő, de hogy miként, azt nem tudom, mert el voltam ájulva.

Ismét megremegett, túláradó fájdalommal:

— Jajj, az én gyönyörű pár csizmám, vajon most hol pihen?

Valaki suttogva megkérdezte:

— Tulajdonképpen miben szenvedett a maga csizmája?

A jajgató ebben a kérdésben is részvétet érzett, és meghatódott.

— Jaj, az úgy volt — magyarázta —, hogy este fölültem egy teherautóra, mentünk, mint rendesen, aztán valami a

szememre vették, és itt ébredektem föl.

— És mielőtt gondolja, hogy tényleg több csizmája?

— Abból sejtem — felelte a jajgató —, hogy a csizmám volt rajtam a legértékesebb. A kezem is fáj, de avval ugye tudok már tisztességesen dolgozni, és a kezem az meg is van. A fejem is hasad szét, nincs is valami nagy szükségem rá. És maguk is láthatják, hogy meghagyták a fejemet. Ezzel szemben nyomtalanul eltűnt a csizmám, az én drága szép csizmám!

— Nézze — szolt közbe egy újabb beteg —, ebben a kórházban mindenki meztláb fekszik. Ilyen okkal mind üvöltöhetnék, hogy elvitték a bakancsunkat. Minden egyéni holmit bent tartanak a raktárban.

— Jajj! — rikkantott az öreg — csak a csizmámot nem vették!

— Vén hülye — nyögte valaki. — Nyugodjon bele, hogy megvan a csizmája. — Mire az öreg fájdalmasan tovább ordított:

— Akkor mutassák meg! Látni akarom a csizmámot!

Erre megmagyarázták a kórházi szokásokat.

— Csak akkor adják oda, amikor hazamegy — suttogta valaki szakszerűen.

— De mutassák meg!

— Itt nem mutogatnak csizmákat. Ez nem kirakóvásár.

Egy szelid hang csöndesen megkérdezte:

— Miért nem hisz nekünk? A szenvedők nem szoktak hazudni!

A jajgató erre feljajdult.

— Mindég ilyen ájtatos beszédek között tűnt el a csizmám. Egyszer a végrehajtók vitték el avval, hogy ha csiz-

mám van, éhínség lesz. Vagy amikor akarna verte szét a szobával együtt, aztán úton voltam, éhínség lett, és két komo elvette. Megint szerettem a csizmámot, azt lehúzták rólam a börtönben, ahova azért kerültem, mert nem akartam csizmám nélkül maradni. Aztán az újabb csizmám megégett, a következőt ellopták, az azután következőt önként ajándékba kellett adnom, nehogy elvegyék. Egész életemben dolgoztam a csizmáért, de igazából sohase volt, és most már nem is lesz, mert végül az orvosok táncolnak majd benne. Az én drága, szép pár csizmám.

Mindenki hallgatott, a betegek zavartan pislogtak. De a jajgató tovább kesergett, ribilliózott.

— Miért van az, hogy a királyoknak, gyárosoknak két pár csizmája is van? Beszélnek rablókról meg mozsizinszekekről, akik hetenként vásárolhatnak egy pár új csizmát. És akkor én hiába követelem, hogy az én becsületesebb csizmám mutassák meg egy percre, legalább addig hozzák ki a raktárból. Ha van raktár!

Az orvos egy pillanatra benézett, a jajgató meglátta, és kinnal feleje fordult.

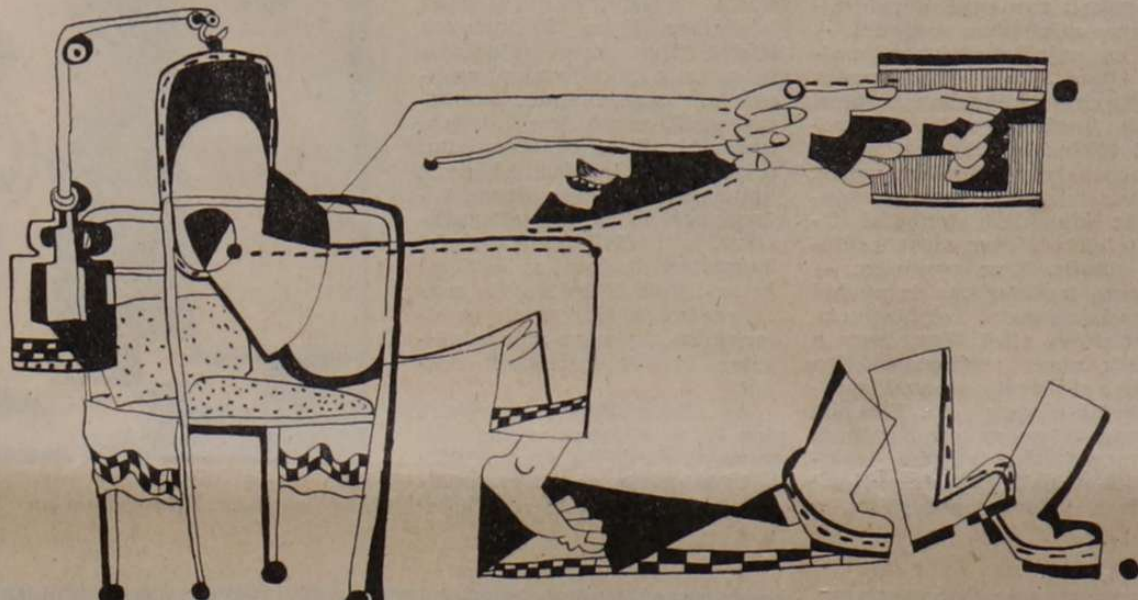
— Jajj, doktor úr — kiáltotta —, biztosan maga akarja hordani az én szép csizmámot! A kedves doktor úr ellopta az én drága csizmámot!

Az orvos bólintott, kisetett. De bántotta a képtelen vad.

— Az öreg a kilencesben — mondta bosszúsán a főnöke — azt állítja, hogy elloptam a csizmáját.

A főorvos elgondolkozott.

— Nem baj — mondta halálán —, legalább hamarabb megbarátkozik majd a gondolattal, hogy le kell vágjuk a lábát.

Sipos László illusztrációja

„megyek” az a közös lényeg, és ezért ez a két kijelentés egyetlen kijelentés két változatban. Ha azt mondják ma, hogy „tegnap lakomán voltam”, akkor szintén a „megyek” lényegét fogalmazzák át múlt időbe. Minden egyetlen „ös-megyek”-re vezethető vissza, a dolgok, a fák, a kövek, a gyíkok és az egész világ magában hordozza a változás princípiumát. A fák, a kövek, a gyíkok logosza a bennük munkálkodó változás-elv, ezért van az, hogy „a nap naponta új”, és ezért „állandó a változó”.

A változásban állandó dolgok élnek a maguk életét, halják a halálukat, pusztulásukból új élet, új valóság támad, és csak a változás állandó, amelyben a végtelen egymásba játszanak, egymás helyébe állnak, a dolgokat önmagukká teszik. „Közös a kezdet és a vég”, „az út felfelé és lefelé ugyanaz” jelentette ki a filozófus, és az emberek, a szabad epheszoszi polgárok időtlen viháncolással ismételték: a nap naponta új, a nap naponta ugyanaz; a gyík naponta új, a gyík naponta ugyanaz; a fák, a kövek újak is, meg nem is, nem is, meg igen is! Homályosnak nevezték Héralkeitoszt, mert örültek nevezni nem merték.

Látomásában a tűz testesítette meg a lét és a nem-lét azonosságát és különbségét. Mindenben ezt a száraz lobogást, ezt az élni akaró dühös és kegyetlen erőt látta. És nagyon szomorú volt, mert polgártársai is ilyen esztelenül a tudattalan tűz módjára emésztették végig életük logozását. Ezért azután mindent a holnapról vártak, a holnapról, hogy ne kelljen ítélniük a mák esztelenségét felett. A holnap nevében megbocsátották maguknak mai bűneiket: Időben kezdtek gondolkodni, nehogy a dolgok, a tények zavarják zajos semmittevésüket, maguk és a többiek életének kegyetlen pazarlását.

Az időt elszakították a dolgoktól is, hiába mondogatta a filozófus: „Az idő kockával játszó gyermek, gyermekésg az ő királysága”, nem hallgattak rá, vagy talán nem is hallgathattak meg szavait. Nem tudtak a jelenben kiigazodni, azért hivatkoztak a jövőre. A jelenben tomboltak, szentségtörő szertartásokban vettek részt, és arra a jövőre hivatkoztak, amelytől félték, amellyel ma kell szembenézni és sohasem holnap. Mert az is, a holnap is csak egy ma, és ha arra majd ismét csak a félelem átlátszó pillantását vetik, akkor megint egy holnap utáni holnap lesz gyáva mentésükük.

Hát tomboltak; örülten pusztították egyetlen lehetséges életüket, a változtatást az óhajokba rekesztő tehetetlenség torz vonaglásával ünnepelelték Dionüszoszt. Egyetlen menségük van az embereknek: Hadész, az alvilág komor istenét azonosították Dionüszossal, akit így halhatatlannak láthattak. A teremtő őt halhatatlan, maga a levés halhatatlan, minden létrejön és elpusztul, a gyík, a fa és a kő is elpusztul, de a levés halhatatlan. Így hitték az epheszosziak, csak azt nem látták, hogy a levés mindig konkrét, mindig jelenlét. És hitük nevében áldozták fel az eleven dolgokat istenek oltárán: „Vérrel vannak bemocskolva és vérrel tisztálkodnak; mintha valaki sárba lépett és sárral akarna lemosakodni.”

Hitükből valami távoli bizalom, valami homályos remény árad. A világ állandóságába való bekapcsolódás a halhatatlanság érzését lopta beléjük, akik így kívántak többet érezni, többet, mint az érzékek közvetlen gyönyöreit és a pusztulás retentétét. Az istenekre bízták az időt, és utána ezt a halhatatlanná tett tevékenységet önmagukra vonatkoztatták. Sorsról beszéltek, s már áldoztak, már hódoltak is azok előtt, akiket a sors intézőinek minősítettek. A Világ most emberi arccal, tu-

dattal felruházott lényé változott, a tette változtatott hiány pedig az emberek urává.

Héralkeitosz kétségbeesetten figyelte polgártársai botladozásait, azt, ahogy reményeiket sorshordozó hatalmakra bízta. De nem kétkedett: másképp nem tehetnek. Ő is átélte már a semmittelevő örömköbe vagy az ájtatos alázatosságra menekülő tehetetlenség kéjét, de most már ismerte az új titkát: „Az új (Bios) neve élet (Bios), de munkája halál”, a dolgok önmagukban hordják életük lényegét, s ha a külső erő az élet princípiumát fenyegeti, akkor nem a sorsot, hanem azt az erőt kell vádolni, felelősséggel az ellen lázadni.

Lázadni a sors ellen, sors ellen, amely mégis létezik. A fa, a kő, a közösség is önmagában hordozza sorsát, levésének princípiuma, logosza maga a sors. Nem személyes hatalom ez, a személyességben csak megnyilvánuló törvény. „Mindenkinek közös törvénye az ész. Aki okosan akar beszélni, annak mindenki közös értelmére kell támaszkodnia, mint ahogy a városnak (közös) a törvénye, sőt még jobban. Mert ez (az ész) uralkodik úgy, ahogy akar, mindenkit kielégít és mindenem felül áll.” Az ész, a logosz még az ésszerűségben is fölül áll, csak önmagát követi, a fellángoló és kialvó tűz öntörvényeit. Lám, a közösség törvényében nevében száműzték Epheszoszból Hermodoroszt aki kiválóságával minduntalan belebotlott a közép-szert szabványosított törekvésekbe; száműzték, és tudták, hogy a kiválót üldözik, mégis üldözték, mert nem tehettek mást. Logoszuk, a középszer logosza, ésszerűtlen volt, s amikor Hermodoroszt kiűzték a városból, talán még sajnálkoztak is a férfiú sorsán. De „okosan” cselekedtek, amikor igent mondtak, okosságukat logoszuk sugallta, sőt ezt a magatartást kényszerítette rájuk. Hiába volt hát a filozófus gúnyos átka („A felöltött epheszosziak okosan tennék, ha mind egy szálig felakasztanák magukat és a kiskorúaknak engednék át a várost; mert száműzték Hermodoroszt, a legderekabb férfiút, mondván: köztünk egy se legyen derék; s ha ő mégis ilyen, legyen az másutt, idegenben”), tudta, hogy ő, aki a dolgok logozását a tűzben megpillantotta, semmit sem tehet a dolgok logosza ellen.

Saját életének logozását a kétségbeesésben ismerte fel. Mikor a szent ligetekbe vonult vissza, akkor csak a hermodoroszi következtetéseket vonta le: önkéntesen a magány eszenciájá válasszotta. Pedig így kirekesztette magát a harcból, a tűz halványult el benne, s mikor már alig lobogott, akkor nedvesé vált minden, ami csak élete volt. Félreismerete volna logozását, idegen hangra hallgatott?

Héralkeitosz nem élt hiába: tanításai fennmaradtak, magatartása figyelmeztette kortársait: keressék életük értelmét, és mert emberek, kísérleljék meg ésszerűvé tenni azt, ami adott, sorsszerű számukra. Mégis Héralkeitosz vállalásában a különállásra biztató keserűség játszott döntő szerepet. S aki a keserűséget bírává teszi, az homályos marad kortársai számára. A kort vállalni kell: a keserűség ellenére is vállalni kell. Az időn kívül, amely adva van, élni nem lehet; hiszen a dolgokban van adva, életükben; az idő-szülőben az idő elkerülhetetlenül jelen van, és élni úgy kell, hogy az idő ésszerűvé váljon, emberhez méltóvá legyen.

Persze Héralkeitosz is tudta, hogy az időt rendező elvve teszi a mindennapos tapasztalat: a cselekvés a célkitűzésekben folyamatosabb válik, és a folyamatosabbban az idő a mérce és az irány jelzője is. Csak aggodott: félt attól, hogy polgártársai végleg az időre bízzák a cselekvést, mintha a tettet, az ala-

SÖKTESZ JOZSEF

Éjszakán innen, mecsaran túl

Egy nádszálon lesiklik a hold,
s nyomban gyékények uszálya susog,
sések dereka hajol a nagy dió nyomába,
míg elképedt szünog-lombok hessennek,
apró trombitaszólamok gördülnek át
a föld túlsó hasára.

A bárban, nem messze a szomszagos mecsartól,
egy lány, akit szerethetnem volna,
kecsesen az asztalhoz ül,
haja mélyén új illúziókat szül
egy ballon-fej árnyéka,
udvariás helyett mézeskalácsszív kering
kézről kézre, kinek a kenyeré, kinek a játéka,
nem félek, úgyis elporlik valamelyik zsebben,
s a lány, akit szerethetnem volna, néz,
s egy pillanatra fáradtan visszaretten.

Kertem fagyott velején a legkisebb sóhajra
siklanak a könnyebb levelek,
mindegyik fogott már magának kaliját,
egy száraz, nagyképu fenyo bal karjával
felnyúl az égre,
s egy létra szájából kiveszi a falatot.

Szobámból még nézhetném
a szürke, alig kivethető kalandjait az égen,
de vár az ágy, az izzó citrom-nap alatt
nehéz volt a télikabát,
még csak annyi erőm maradt, hogy a versem
befejezzem,
már gombolom az ingem, a cipóm kifűzöm,
a fülemben olyan szelid és fojtott a csicsérgés,

le kell feküdnöm.

TRAIAN IANCU

Szerelmes ének

Hagyd, hogy suttogó szavakkal
Érintsem meg ajkadat,
A szív tüzét, bár akartuk,
Mégsem tudják a szavak.

Égő pillantásaidból
Égi fátylát gyújtának,
Látomásoktól virágzó
Lelkemet viszem eléd.

Kristályhang esendül a csendből,
Hogyha ajkunk összeér,
Szádról szárnyra kap, mint szellő,
A szerelmi szenvedély...

Hagyd meg nekem ezt a vágyat,
Beragyog a rejtelem,
Egem összes csillagának
Fényt sugárol, szerelem...

LÁSZLÓFFY CSABA fordítása

kitó akarattól származó aktivitást az idő szülné, önmagából, ahogy a természeti tárgyak és dolgok az élettelen világban létrejönnek. A szellemet, az emberi rációt feltette: ha a gondolat nem gondolja többé önmagát és a világot, ha a világban nem keresi többé saját testét, amelynek logosza lehetne, akkor a gondolat többé nem létezik a ráció formájában, és az ember a tevé-vezés empirikus intellektusában örzi már csak a szellemet. Ezért mondotta, kortársai és az utódok nagy megrökönyödésére: „Homérosz megérdemelné, hogy a versenyjátékokról kitalálják és megkorbácsolják...” Igen, Homérosz teremtette meg azt a hőst, aki a görögységben az idő képzetét tudatosította és az időt az elvont fogalmiság munkálkodása számára hozzáférhetővé tette. A dolgok fogalmát, a jelenlét fogalmát kell kidolgozni, az idő-szülő fogalmát, mert különben elfelejtjük a cselekvés igazi értelmét — hirdette a filozófus.

Buták az emberek, ezért nem értik meg őt, Héralkeitoszt, aki a töppedt gerincű totyogásban, az ázott agyú mámorban elmerülőnek értelmet kíván nyújtani? Nem lehet az, hogy az emberek saját tompaságuk áldozatai: a tompaság is önmagavalami, az emberekhez elkerülhetetlenül hozzátartozik az, ha tompaság jellemzi őket egy korban: a kor teszi tompává őket, nem az egyéni butaság. Ő, éppen ő, a filozófus, aki tudja, hogy az emberek olyanok többnyire, amilyenek egyáltalán lehetnek, ő kellene a jövő felé irányítsa polgártársai tekintetét. Ő kellene hogy perspektívanitogattással vigasztalja a tehetetlenné kárhoztatott embereket?

Héralkeitosz dilemmája ez. Láttá, hogy az önállóvá bűbajolt jövő a jelenlét való szembenézés hiányát jelzi, de a tehetetlenség, amelyet kárhoztatott, nem az emberek lusta-butaságából származott, s emberségük megőrzésének módja éppen a jövőbe menekülés volt. Ha a jelenlét tekintetét egyetlen valóságnak, vajon nem az emberség utolsó menedékét pusztítja, ha viszont a jövőbe vetett bizalmat élesztgeti, vajon nem egy ilyen jelent jövőhagyó illúziót táplál?

A kort, amelyben élt, megváltoztatni nem tudta, mert az nem volt érett az átalakulásra. Magányosan gyöttrődő komorrá vált Héralkeitosz, kevéske tanítványával már csak az emberi jellem foglalkoztatta. „Az ember sorsa — saját jelleme”, „mint a disznó, a sárban érzi jól magát” — mondotta ekkor, de hozzátette azt az igazságot is, amely hozzákapcsolta, de ki is rekesztette őt a számára elfogadhatatlan közösségből: „Minden féreg a földből táplálkozik”, a földet pedig nem választja meg, a föld az a föld, amely adva van, amelyből táplálkoznia kell. Úgy érezte magát, mint Szipilla, aki „örjögő szájjal, komoran, disz és kenet nélkül kiáltja túl az évezredek...”

S mert oly keveseké lett tanítása, igazát bizonyítandó önmagára alkalmazta azt, amit a tűzről, a vízről, az ellentétekről tudott. Balgává lett a filozófus, és az ősprincipiumot immár önmagában vélte felfedezni: nedvesé vált testét a szárazba burkolva megalkotta a méltatlan pusztulás szörnyű burkát. Amikor a tehetetlen hüvelyt az éhes ebek marcangolták, talán még büszke is volt Héralkeitosz: hiszen ő volt az, aki gáncsolta azt a költőt, aki az emberek és az istenek közötti civódást kárhoztatta, ő volt az, aki szerint „minden harc által keletkezik”. Boldog volt a tehetetlen halál haló Héralkeitosz: tanításait ugyan nem fogadták meg, de a kutyák marcangoló fogai között úgy érezhette: igaza volt.

BRETTOR GYÖRGY